

Відгук офіційного опонента

доктора історичних наук, старшого наукового співробітника
відділу нової історії України

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Голика Романа Йосиповича

на дисертацію

Пірко Марії Іванівни

«УКРАЇНЬСЬКА КНИГОВИДАВНИЧА СПРАВА

В ГАЛИЧИНІ (1919–1939 рр.): ІСТОРИЧНІ УМОВИ, ПРОБЛЕМАТИКА, ВНЕСОК У

НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ»,

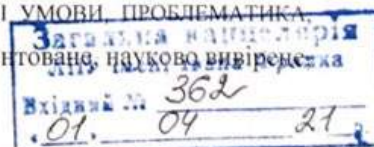
подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії

з галузі знань – 03 “Гуманітарні науки”

за спеціальністю – 032 “Історія та археологія ”

Ступінь актуальності обраної теми. В контексті сучасних проблем українського книговидання й на тлі викликів, які стоять нині перед українською культурою, тема дослідження Марії Іванівни Пірко «УКРАЇНЬСЬКА КНИГОВИДАВНИЧА СПРАВА В ГАЛИЧИНІ (1919–1939 рр.): ІСТОРИЧНІ УМОВИ, ПРОБЛЕМАТИКА, ВНЕСОК У НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ» є особливо актуальною. Актуальною насамперед тим, що показує роль книжної культури як національного мобілізуючого чинника, фактора захисту української мови у складних суспільних умовах бездержавності галицьких українців міжвоєнного часу. Така модель дуже важлива й нині, в українському соціумі початку ХХІ ст. – як в науковому, так і в суспільному вимірі. Дисертаційне дослідження М. І. Пірко демонструє, як книговидання стає виразом громадянського суспільства, котре будували українці Галичини у 1920–1930 рр., формою його організаційного структурування. Це також актуально сьогодні, в умовах реновації громадянського суспільства вже в незалежній Україні. З іншого боку, актуальність дослідження зумовлена науковою необхідністю визначити стан і статус українського книговидання у 20–30-х рр. ХХ ст. в контексті національної політики урядів Польщі та в загальноукраїнському літературному і наукових процесах, потребою досягти кращого розуміння соціокультурних процесів міжвоєнного часу та функції книговидання як засобу поширення нових ідей та впливу на народ, а також визначити діапазон читацьких інтересів галичан.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертація Марії Іванівни Пірко «УКРАЇНЬСЬКА КНИГОВИДАВНИЧА СПРАВА В ГАЛИЧИНІ (1919–1939 рр.): ІСТОРИЧНІ УМОВИ, ПРОБЛЕМАТИКА, ВНЕСОК У НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ» – джерельно й методологічно обґрунтована науково-виробнича

дисертаційного дослідження, його висновки належно й коректно сформульовані та підтверджені необхідним джерельним матеріалом.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх теоретична й практична значимість. Дисертаційна робота М. І. Пірко «УКРАЇНЬСЬКА КНИГОВИДАВНИЧА СПРАВА В ГАЛИЧИНІ (1919–1939 рр.): ІСТОРИЧНІ УМОВИ, ПРОБЛЕМАТИКА, ВНЕСОК У НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ» – комплексне й новаторське дослідженням українського книговидання в Галичині 1919–1939 рр. У дисертації вперше залучено та введено в науковий обіг значний обсяг раніше неопублікованих й не досліджених архівних джерел з вказаної проблематики, вивчено вплив законодавства міжвоєнної Польської держави на розвиток українського книговидання та простежено його динаміку й основні тематичні ніші. Тут вперше визначено роль та місце видавничої кооперації в українському національному русі та національно-просвітницькому житті краю, вагомо доповнено уявлення про українсько-польські відносини у книговидавничій сфері, читацькі зацікавлення галицького українського соціуму 1920–1930-х рр., виявлено нові аспекти життя й творчості українських видавців. Це означає, що положення та висновки дослідження є новими або містять значну частку новизни. Теоретична значимість роботи полягає в тому, що в дисертації розкрито суспільну роль книговидавничої справа як чинника культурного поступу й національного руху та як фактора модернізації галицького суспільства. У практичному плані висновки роботи можуть використовуватися в лекційних курсах з новітньої історії України, історії видавничої справи, у працях з історії та культури України, в курсах з краєзнавства, книгознавства для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів України.

Повнота викладу результатів роботи в наукових публікаціях за темою дисертації. Результати дослідження належним чином апробовані відображені у 8 статтях, з яких 6 опубліковано у наукових фахових виданнях України та 1 – у закордонному виданні, і які повністю відображають зміст дисертаційного дослідження.

Оцінка змісту дисертації та її завершеність. Загальний обсяг дослідження – 260 с., його основний текст становить 215 с. й складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, переліку умовних скорочень, списку використаних джерел (307 позицій) та додатків (11 назв). У *вступі* дисертантка розкриває актуальність, мету і завдання роботи, об'єкт та предмет дослідження, наукову новизну, хронологічні рамки й територіальні межі роботи практичне значення отриманих результатів, наводить дані про їхню апробацію.

Перший розділ дисертаційної роботи («ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ») присвячено аналізу наукової розробки проблеми, джерел, теоретичних питань та методологічних принципів дисертації. Історіографію проблеми (*підрозділ 1.1.* «Історіографічний огляд») авторка аналізує за проблемно-хронологічним принципом, звертаючи увагу, передовсім, на дослідження українсько-польських взаємин міжвоєнного часу, політичної історії та правового поля Польщі та Західної України цього часу, питань освіти й культури, діяльності громадських організацій та життя інтелігенції, розвитку літератури, преси та книговидання (видавничої активності) в Галичині 20–30 рр. XX ст. Оглядаючи українські та закордонні публікації, дисертантка відзначає, що, попри наукові досягнення, дослідження проблеми залишається неповним, фрагментарним: бракує системної, комплексної студії, присвяченої книговиданню міжвоєнного часу. Також (*підрозділ 1.2.* «Характеристика джерел») проаналізовано багату джерельну базу дослідження, докладно охарактеризовано основні групи джерел (законодавчі акти та статистика, преса, бібліографічні покажчики та каталоги, літературні й особові джерела/его- документи тощо). Визначено також їх евристичну цінність для пропонованого дослідження. Слід ще раз підкреслити, що значну кількість джерельного матеріалу авторка вперше впроваджує в науковий обіг. Методологічною основою (*підрозділ 1.3.* «Методологічні основи дослідження») дисертації слугує, з одного боку, концептуальний апарат (категорії «книга», «книговидавнича справа», «національна свідомість», «національний рух»), які авторка уточнює та конкретизує в контексті дисертаційної проблематики. Також дисертантка опирається на загальнонаукові та спеціально-історичні методи дослідження (від наукового аналізу й синтезу до історико-книгознавчих методик).

Другий розділ дисертації «ПОЛІТИКА ПОЛЬСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ПОТРЕБ УКРАЇНЦІВ У КНИГОВИДАВНИЦТВІ» аналізує суспільно-політичний контекст національно-культурного життя українців Галичини у складі відновленої Польської республіки. *Підрозділ 2.1.* праці описує «Суспільно-політичні чинники та їх вплив на розвиток української видавничої справи». Авторка робить акцент на колонізаційній/асиміляційній політиці у відродженій після Великої війни 1914–1918 рр. Польщі в контексті українсько-польського протистояння 1918–1919 рр. Це позначилося і в адміністративному поділі територій Східної Галичини, і в невизнанні її автономного статусу, і в трактуванні локальних «національних меншин» та їхніх самоназв («українець» як «русин»), мовній, етнодемографічній та етнокультурній політиці в регіоні, де польське населення складало меншість. Водночас, як справедливо зауважує авторка, на законодавчому рівні українцям було забезпечено права й свободи для реалізації їхніх національних прагнень. Дисертантка розглядає також форми суспільної відповіді українського суспільства на ці виклики (розвиток

офіційних та неофіційних наукових й просвітніх організацій, діяльність легальних і нелегальних політичних партій, греко-католицької церкви), а також труднощі, з яким воно зіштовхнулося (від саботажу, політичного тиску, неоднорідності аспірацій самих українців до економічної кризи), і які гальмували його видавничу активність. Водночас (*Підрозділ 2.2.* «Динаміка українського книговидання в Галичині») детально простежено процеси змін в українському книговиданні, зокрема під впливом переходу від австрійського до польського законодавства, що регулювало видавничу активність в краю. Виділено також інші імпульси до розвитку книговидавничої діяльності: появу українських книжних кооперативів, розширення географії книговидавництва в регіонах. На підставі ретельного аналізу статистичних даних продемонстровано активне розповсюдження українських книговидавничих осередків, мереж книговидання та книгорозповсюдження в регіонах (від Львова і Станиславова, до Жовкви, Коломиї, Самбора), їх зв'язок з осередками політичного та культурного життя, а також тематичні ніші, які намагалися заповнити українські видавництва. В деталях продемонстровано форми загальнодержавного контролю й статистичного обліку видавничої діяльності в Польській державі, а особливо еволюцію пресового законодавства, критеріїв офіційного підходу до друкованих видань, реакцію судових інстанцій й адміністративних чинників на розвиток української книжкової справи в Галичині (*підрозділ 2.3.* «Пресове законодавство Другої Речі Посполитої та його вплив на українську видавничу справу»). Варто підкреслити, що ці сюжети (зокрема обмеження свободи друку та преси, докладні приклади цензурування та конфіскації українських видань, разом з реакцією українських видавців) викликають спеціальний інтерес. Тут маємо цікавий розділ з історії (політичної) цензури на українських землях, наразі дослідженої лише частково.

У *третьому розділі* дисертації («УКРАЇНСЬКІ ВИДАВНИЦТВА В ГАЛИЧИНІ: ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ Й ТЕМАТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ») дисертантка детальніше зупиняється на ряді проблем, поглиблюючи теми попередніх розділів. Серед них – організація видавництв як комерційних підприємств (*підрозділ 3.1.* «Громадсько-організаційні засади та діяльність видавничих осередків.»), їхня типологія й класифікація за різними ознаками – тематичними та соціально-економічними (широкопрофільні й спеціалізовані; приватні фірми, малі й великі підприємства видавництва при культурних організаціях і товариствах), а також стратегія діяльності видавництв (І. Тиктора, М. Таранька, М. Матвійчука, Г. Гануляка та ін.). Окремо виділено розвиток видавничої кооперації, товариств (від «Видавничої спілки» у Бориславі до «Червоної Калини» та видавничої спілки « Діла») в контексті галицько-українського кооперативного руху (*підрозділ 3.2.* «Видавнича кооперація як засіб реалізації національних та інтелектуальних вимог українців»). Важливим, з нашого погляду, є *підрозділ 3.3.* («Характеристика книжкового ринку і читацькі пріоритети») дисертаційного дослідження. Він

показує, з одного боку, тематичний діапазон, який пропонували українські видавництва читачам (від підручників до мемуарів, художньої й наукової, у тім числі історико-книгознавчої літератури), а з іншого – зацікавлення читачів. Тут бачимо не лише зміст, але й контекст читання, критерії відбору й вибору літератури з боку видавців та читачів.

Четвертий розділ дисертаційної роботи «УКРАЇНСЬКА КНИГОВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ УКРАЇНЦІВ» теж присвячений кільком проблемам. Передовсім (*підрозділ 4.1.* Способи поширення українських видань), – формам розповсюдження української книжки (від продажу до безкоштовної роздачі та комплектування бібліотек), організації і географії книгарень, цінам на книги, фінансуванню, рекламі й пропаганді видань. Натомість *підрозділ 4.2.* («Книговидавнича продукція та її роль у культурно-просвітньому і національному вихованні») дисертації розвиває тему книги як носія ідей – передовсім національно-виховних та просвітніх. Тут М. Пірко ставить проблему рецепції й критичної оцінки української книги, питання ідеальної книги для різних вікових категорій, відокремлення «корисної» та «шкідливої» літератури в міжвоєнній Галичині. Власне в цьому підрозділі найповніше, на нашу думку, розвинута дуже цікава тема читання, читацьких вражень та преференцій, зрештою, практик читань серед молоді та старшого покоління.

У *висновках* дисертантка підсумовує результати дослідження, формує багатопланову, стереометричну модель українського книговидання, книгорозповсюдження та читання в Галичині 1920–1930 рр., аналізуючи основні фактори й тенденції її розвитку, виклики, що стояли на перешкоді цього розвитку, а водночас роль книжної культури галицького міжвоєннє в історії України.

Додатки до основного тексту дисертації («Примірники українських книжкових видань, скерованих радянською цензурою до спецфонду», «Українські видавничі осередки Львівського воєводства», «Українські видавничі осередки Станіславівського воєводства») слугують вдалим ілюстраціям до його основних положень

Отож, аналіз основних розділів дисертації свідчить, що її авторка повно й всебічно на широкому розкрила аналізовану тему, провівши комплексний аналіз різних рівнів функціонування українського книговидання в Галичині 1920–1930-х рр., його місце у національному русі, освітній та культурній сферах галицьких українців та в контексті державного контролю Польської республіки над культурною й освітньою сферою регіонального національно-суспільного життя.

Це означає, що дисертація Марії Іванівни Пірко «УКРАЇНСЬКА КНИГОВИДАВНИЧА СПРАВА В ГАЛИЧИНІ (1919–1939 рр.): ІСТОРИЧНІ УМОВИ, ПРОБЛЕМАТИКА, ВНЕСОК У НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ» є повноцінним, добре структурованим й логічно побудованим та повністю завершеним науковим дослідженням.

Відеутність (наявність) порушення академічної доброчесності. У дисертаційному дослідженні Марії Іванівни Пірко «УКРАЇНСЬКА КНИГОВИДАВНИЧА СПРАВА В ГАЛИЧИНІ (1919–1939 рр.): ІСТОРИЧНІ УМОВИ, ПРОБЛЕМАТИКА, ВНЕСОК У НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ» порушень академічної доброчесності не виявлено.

Зауваження/ побажання та дискусійні положення.

1. В історіографічному огляді (розділ перший, підрозділ 1.1) варто ширше залучити польські публікації з тематики українсько-польських взаємин, наприклад книгу Кароля Санойці про українсько-польські взаємини у державному шкільництві. (Sanojca K. *Relacje polsko - ukraińskie w szkolnictwie państwowym południowo - wschodnich województw Drugiej Rzeczypospolitej* – Kraków, 2013), де йдеться про видання українських підручників і ставлення українських учнів до польських та українських підручників. Варто ширше залучити праці Ігоря Соляра (наприклад, Соляр І. *Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923 – 1939)*. – Львів, 2011.) й текст Климентія Федевича про галицьких українців в суспільстві міжвоєнної Польщі (Федевич К.К. *Галицькі українці у Польщі. 1920–1939 рр. (Інтеграція галицьких українців до Польської держави у 1920–1930-ті рр.)* – Київ, 2009), загалом студії над національним рухом 1920–1930 рр. Цікаво б ширше згадати (та, можливо, використати) також і студії над окремими осередками книговидавання, як товариство «Бойківщина» в Самборі (напр. Голик Р. *Книги, ідеї та стереотипи галицької провінції ХХ ст.: «Літопис Бойківщини» у міжвоєнному Самборі // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. – 2009. – № 1.–С. 223-248). Можливо, помічним було б звернення й до робіт про релігійне читання галичан (Голик Р. *Голос душі: українські молитовники й стереотипи релігійної культури в Галичині // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. – 2013. – Вип. 23. – С. 34–43, або Його ж. *Добра книга й добрий пастир: релігійна лектура та ментальність греко-католиків Львова й Галичини ХІХ–ХХ століть // Львів: місто – суспільство – культура*. – Львів, 2017.– Т. 10. Ч. 2 – С. 160-190).
2. У методологічній частині вартувало б, певно, говорити про застосування методів історії читання (див.: Дартнон Р. *Історія читання // Нові підходи до історіописання / упоряд. П. Берк*. Київ, 2010. – С. 187-220), про соціологію та психологію читання. Можливо, і в методологічній, і в історіографічній частині варто використати міжвоєнну працю Я. С. Бистроня (*BYSTRON J. S. Publiczność literacka.*–Lwów – Warszawa, 1938). Добре було б навести й українські міжвоєнні дослідження шкільної лектури– наприклад, В. Калиновича (Калинович В. *Наша молодь у переломовій добі. Чим цікавиться, до чого змагає й що*

- думає молодь в українській середній школі – Львів, 1926.). Можливо, варто покликатися й на сучасні теоретичні праці з царини національної ідентичності (наприклад, роботу Ентоні Сміта: Сміт Е. Д. Національна ідентичність / пер. з англ. П. Тарашука. — Київ, 1994.)
3. Цікаво було б побачити галицькі видавничі ініціативи на тлі книговидавництва та книгорозповсюдження в Радянській Україні доби Червоного Ренесансу, коли книги з-за Збруча слугували певним позитивним прикладом для галицьких видавців та читачів. Натомість при згадках про контакти українського наддніпрянського (еміграційного) та галицького книговидання в міжвоєнній Польщі можна б подати також і монографію Андрія Портнова (Портнов А. Наука у вигнанні: Наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939) – Харків, 2008).
 4. При темі лектури варто б ширше використати мемуари (напр., спомини Лева Біласа, Романа Волчука, Володимира Барагури та інших), а також художню літературу – тексти, в яких герої / персонажі щось читають. Можливе також використання книжок для дітей (напр., «Пригод Мишки Гризикнижки» Я. Вільшенка та інших) як зразка пропаганди українського книговидання й книгорозповсюдження, створення сприятливого образу української книжки, українського читання як «національного обов'язку». Можна також подумати, чи не варто згрупувати тематично споріднені сюжети *підрозділу 3.3.* («Характеристика книжкового ринку і читацькі пріоритети») та *підрозділу 4.2.* («Книговидавнича продукція та її роль у культурно-просвітньому і національному вихованні») в один блок.
 5. Можливо, варто б дещо детальніше (С. 123–124, 172–173) розказати про україномовні публікації, книговидавничу та книгорозповсюджену діяльність галицьких русофілів, її ідеологічний вплив на частину читачів. Адже, наприклад, і відомий галицький видавець Г. Гануляк, про якого мова йде окремо (С. 109) певний час був близьким до русофільського напрямку. Натомість мову частини його друків слід, певно, з обережністю називати «язичієм» бо, як показують дослідження Міхаеля Мозера (Мозер М. “Язичіє” — псевдотермін в українському мовознавстві // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – Харків, 2004. – Т. 10. (Нова серія). – С. 207–232.), цей квазітермін стосується, переважно, літературної мови галицьких українців середини – другої половини ХІХ ст., і під ним мають на увазі дуже широке коло текстів, записаних етимологічним правописом.
 6. Водночас, можливо, заслуговує більшої уваги також і проблема масової лектури для «низового» читача (С.202–203), яка, насправді, може дати певний матеріал для історії культури, книговидання, читання і читацьких смаків.

Загальний висновок про дисертаційну роботу, її відповідність встановленим вимогам. Аналіз дисертації та опублікованих праць дає змогу зробити висновок, що дисертаційне дослідження Марії Іванівни Пірко «УКРАЇНСЬКА КНИГОВИДАВНИЧА СПРАВА В ГАЛИЧИНІ (1919–1939 рр.): ІСТОРИЧНІ УМОВИ, ПРОБЛЕМАТИКА, ВНЕСОК У НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ» є оригінальною й завершеною науковою працею, виконаною на належному науково-методологічному рівні, що відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами), відповідно до «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України № 167 від 6 березня 2019 р.), а її авторка – Марія Іванівна Пірко – повністю заслуговує на присудження її звання доктора філософії з галузі знань – 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю – 032 «Історія та археологія».

Офіційний опонент:

старший науковий співробітник

відділу нової історії України

Інституту українознавства

ім. І. Крип'якевича НАН України

доктор історичних наук

Р. Й. Голик

